

Neden Ontoloji?

Dođan Göçmen

Ontoloji Neden Gereklidir?

İnsan yaşamı için ekmek ve su ne kadar gerekli ise, felsefeyi ve empirik bilimleri sağlam bilimsel temellere oturtabilmek için ontoloji de o kadar gereklidir. Daha da ötesi, ontoloji günlük/gündelik yaşam için dahi son derece yaşamsal bir öneme sahiptir. Günlük deyişle ontoloji olumsuz anlamda ‘soyut’ bir bilimdir. Fakat bu olumsuz tanımlama, onun yaşamsal önemine dair gerçeği değiştirmez. Aksine o, bu yaşamsal önemine dair gücünü özellikle son derece ‘soyut’ olma özelliğinden alır.

Günlük dilde bu deyiş her ne kadar olumsuz anlamda kullanılsa da, aslında bununla ontolojinin son derece derin bir bilim olduğu ifade edilir. Diğer taraftan ontoloji çok özel bir anlamda gerçekten soyut bir bilimdir. Tikel şeyler arasındaki özsel ilişkiyi ortaya çıkarabilmek ve mantıksal olarak daha üst bir düzeyde kavramlaştırabilmek için, düşünsel soyutlama yöntemine başvurarak onların tikelliklerini belirleyen özellikleri bir tarafa bırakır. Bu bakımdan ontoloji kelimenin olumlu anlamında kuşkusuz soyut bir bilimdir. Ama onun bu soyut olma özelliği, onu aynı zaman da son derece somut bir bilim yapar. Ontoloji, bu soyutlama yöntemine başvurmakla bütünü kavramaya ve kavramlaştırmaya yönelir. Bu bakımdan da ontoloji aynı zamanda son derece somut bir bilimdir. Onun bu özelliği, felsefe ve bilimler arasındaki konumundan kaynaklanır ve ontolojiyi en temel veya diğer bir deyişle “ilk” bilim yapar.

Günlük/gündelik bilinçten hareketle ontolojinin genellikle gereksiz olduğu kanısına varılır, çünkü o, bütünü görme yetisinden yoksundur ve bu nedenle ontolojinin bütünü görme çabasına olumlu bir anlam veremez. Çođu defa da özellikle politik nedenlerden dolayı ontoloji, felsefe ve bilimler ‘topluluğunun’ dışında tutulmaya çalışılır. Ama bunun vardığı yer, sadece felsefe ve bilimler için değil, aynı zamanda genel olarak bütün toplumsal yaşam ve toplumlar arası ilişkiler için vahim olmuştur. Felsefe ve bilimler tarihinin gösterdiği gibi, ontolojiyi göz ardı etmek mümkün değildir. Eğer göz ardı edilmeye kalkılır ise, bu defa ontolojik sorular ve sorunlar kendisini farkına varılmadan bilinçsizce ama daha büyük bir şiddetle dayatmaktadır. Bu durumda felsefe ve bilimler, daha da ötesi bütün bir toplum, bilinçli olarak algılayamadığı ontolojik soru ve sorunları genellikle sekterce bastırmaya çalışır ve eninde sonunda günlük/gündelik yaşam da dâhil her şey dogmatikleşir. Örneğın dincilik ve milliyetçilik, dini motifli ve/veya milliyetçilik kaynaklı öldürmeye vardırılan bireyler ve gruplar arası çatışmalar ve kavgalar, toplumlar arası savaşlara vardırılan kitlesel katliam girişimleri söz konusu dogmatikleşmenin bariz belirtileridir. Ekonomik ve siyasi düzenleme bakımından en uygar toplumlarda dahi doğayla az çok uyumlu ve kendi içlerinde barış ilkesine dayalı bir yaşam kurulması ontolojisiz düşünülemez. Hegel’in metafiziği olmayan halklara dair bir benzetmesinden yola çıkarak şöyle bir belirleme de bulunmak mümkündür: Ontolojisi olmayan halklar bütün kurum ve kuruluşlarıyla eninde sonunda ‘ruhsuz’

varlıklara dönüşmektedir. Peki, ontoloji nedir? Felsefi bir bilim olarak ne yapar? Söz konusu yaşamsal önemi nereden kaynaklanır?

Ontolojinin Anlamı ve Konusu

Ontoloji Yunanca kaynaklı bir kelimedir ve anlamını *onta* (varolan) ve *logos* (öğreti, teori, bilim) kelimelerinden almaktadır. Ontoloji bu iki kelimedenden üretilen ve onyedinci yüzyıldan beri kullanılan bir kavramdır. Kavram Türkçeye bazen anlamını daraltıcı bir şekilde ‘varlık bilgisi’ olarak çevriliyor (Bilim ve Sanat Felsefe Sözlüğü). Ancak ontoloji kavramını ‘varlık bilgisi’ olarak çevirmek, kavramın anlamını daraltır ve onun araştırma alanlarından sadece birisini, onun epistemolojiyle ilgili boyutunu ifade eder ki hali hazırda buna anlam bakımından aşağı yukarı denk gelen “onto-epistemoloji” kavramı üretilmiştir. Oysa felsefi bir bilim olarak ontolojinin hem inceleme ve araştırma alanı hem de kavram olarak anlamı çok daha geniş ve kapsamlıdır. Alan metafiziklerinden (*metaphysica specialis*) farklı olarak genel metafiziğin (*metaphysica generalis*) araştırma alanını kapsar. Bugün artık ‘alan metafizikleri’ yerine ‘alan ontolojileri’ (*regional ontology*) ve ‘genel metafizik’ veya diğer bir tabirle ‘varlık metafiziği’ (*metaphysica de ente*) yerine ise ‘ontoloji’ kavramları kullanılmaktadır. O halde ontoloji varlık bilimidir ve var olanı var olduğu halde ele alır ve inceler.

Felsefe tarihinde, ontoloji kavramıyla ilk olarak onyedinci yüzyılda karşılaşılsa da, bir kavrayış olarak ontolojik yaklaşım çok eskidir ve ilk büyük filozofların hemen hepsi birer ontologdur aynı zaman da. İyonyalı filozofların, herşeyin paylaştığı ve onları birleştirici ‘tek’ şeyin ne olduğuna dair sorusu, onların ontolojik yaklaşıma işaret eder. Ontolojinin, daha doğrusu metafiziğin ne olduğunu dair ilk tanımlama girişimine Aristoteles’in eserlerinde rastlıyoruz. Aristoteles’e göre metafizik, varolanı olduğu halde varolarak inceleyen bir bilimdir. Aristoteles’in bu tanımı, bugün de kabul gören bir tanımdır. Ama özellikle yirminci yüzyılda yürütülen tartışmalar tanımın geliştirilmesine daha ayrıntılı ifade edilmesine götürmüştür. Bugün artık ontoloji, genel olarak en temel varlık bilimi, varlığın en genel kavramlarının, varlığın en genel anlamlarının ve belirlemelerinin bilimi olarak tanımlanmaktadır ve hem bu tanım konusunda hem de ontolojinin konusu hakkında felsefenin değişik akımları arasında genel olarak düşünce birliği vardır. Felsefenin değişik akımları arasında sorunlu tartışma konusu olan ve bunun doğal sonucu olarak aralarında farklılaşmaya götüren, ontolojinin mümkün ve gerekli olup olmadığı sorusudur.

Ontolojinin Temel Sorunları ve Kavramları

Söz konusu soruya verilen yanıtı göre felsefe tarihinde kabaca iki temel akımın ortaya çıktığı ileri sürülebilir. Bunlar, idealizm ve materyalizmdir. Bu bağlamda bir de bu iki temel akım arasında olan üçüncü bir akımdan bahsetmek mümkündür. Bu ise realizmdir. Bu bağlamda idealizmin temel sorusu, ontolojinin gerekli olup olmadığıdır. Örneğin Kant söz konusu soruyu olumsuz yanıtlarken, Hegel olumlu yanıtlamıştır. Materyalist felsefe çerçevesinde ise ontolojinin gerekli olup olmadığı sorusu sorulamaz. Onun materyalist oluşundan dolayı söz konusu sorunun olumlu yanıtı önkabul olarak alınmak zorundadır, çünkü materyalist felsefe, doğanın iç-yapısının maddi ve doğada hareketin kaynağının maddenin çelişkili iç-şeklinden kaynaklandığından hareket eder. Materyalist felsefe çerçevesinde sorulan soru, bu nedenle daha çok, ontolojinin nasıl olabileceği

sorusudur. Modern anlamda realist yaklaşım ise ontolojinin gerekli olup olmadığı sorusuna olumlu yanıt vermeye son derece açıktır ama bu onun ontolojik olacağı anlamına gelmiyor. Örneğin John Locke realist bir filozoftur ama yaklaşımı epistemolojiktir. Diğer taraftan Thomas Hobbes da realist bir filozoftur, ama o, felsefesini ontolojik olarak temellendirmiştir.

Bu farklılaşmanın açıklanması, ontolojinin nasıl bir bilim olduğuna açıklık getirecek, ne yaptığını ve ayrıca ontolojik soruların neden göz ardı edilemeyeceğini, eğer göz ardı edilirse, bu soruların kendilerini daha büyük bir şiddetle neden ve nasıl dayattığını daha açık olarak gösterecektir. Söz konusu farklılaşmayı açıklamaya çalışırken doğal olarak ontolojinin temel kavramlarına başvurmak zorundayız.

Doğal ve toplumsal dünya (*varlık*), çok çeşitli şeylerin (*varolan*) ve kaçınılmaz olarak bunlar arasındaki ilişkilere hâkim olan çelişkinin değişik biçimleriyle (*refleksiyon belirlemeleri*) doludur. Felsefe ileriden beri bu çelişkilerle dolu doğal ve toplumsal dünyayı veya varlığı anlamaya, açıklamaya ve böylece onlara bir anlam vermeye çalışır. Ancak felsefe bu çabasını aynı zaman da kavramlaştırmaya çalışır ve bunu yaparken edindiğimiz bilgileri genelleştirip bilimsel bilgiye dönüştürmek için çaba gösterir. Bu bağlamda en temel soru, varlığın, varlığı dolduran varolanların ve giderek varlığa ve varolanlara dair kavramların (*bilinç*) kökenine ilişkindir. Bu soruya verilen yanıt göre felsefeyi iki temel akıma (idealist ve materyalist) ayırmak mümkündür. İdealist felsefe her şeyin kökenini düşünceden (tanrı da düşünsel bir üründür) yola çıkarak açıklamaya çalıştığı için idealisttir. Bazı idealist filozoflar, düşünceyi bilginin öznesinden bağımsız olarak kurgular (Platon, Hegel) ve bundan dolayı bunların geliştirdiği sisteme nesnel idealizm (*idealist monizm*) denir. Diğerleri kökeni, bilgi öznesine içkin olarak kurgular. Bunların geliştirdiği sisteme ise öznel idealizm (Descartes, Kant, Fichte) denir. Bunlardan farklı olarak materyalist felsefe, düşünce de dâhil (düşünce maddenin özgün bir biçiminin işleyişi sonucu hem doğal-tarihsel hem de toplumsal-tarihsel olarak ortaya çıkmıştır) her şeyi maddeden hareketle ama maddeye indirgemeden (*materyalist monizm*) açıklar. Bu bağlamda her şeyin birbirinden soyut tikel atomlardan oluştuğunu ileri süren materyalist filozoflara mekanik materyalistler (Demokritus, Epikurus, Hobbes, Didero) ve bu bağlamda atomlara ilişkiyel yaklaşan ve onları var oluşları ve yok oluşları içinde (tarihsel olarak) ele alan materyalistlere ise diyalektikçi materyalistler (Marx, Engels) denir.

Bu bağlamda felsefi bir sistemin açıkça ontolojik bir yaklaşım sergileyip sergilemediğini, onun doğaya, doğanın yapısına ve doğadaki harekete (*güç*) ilişkin düşünce geliştirip geliştirmede, tezler ileri sürüp sürmediğinde görürüz. Örneğin bu konuda Platon, Aristoteles, Hobbes, Leibniz, Smith, Hegel, Marx ve Engels açıkça tez ileri sürdükleri ve epistemolojik kuramlarını bu tezler üzerine kurdukları için birer ontologdurlar. Diğer taraftan Locke, Hume ve Kant bu konuda düşünce belirtmeyi ya açıkça reddettikleri (Locke) ya da agnostik (bilinemezci) bir duruş sergiledikleri (Hume, Kant) için ontoloji karşıtı bir bakış sergilerler. Ama her üç düşünür de kaçınılmaz olarak ontolojik sorularla boğuşmak zorunda kalırlar. Bunu örneğin Kant'ın kendinde-şeyin (*Ding-an-sich*), yani *özün* aynı anda hem var olduğunu hem de var olmadığını ileri sürmesinde, Locke'un düşüncemizin kökeninin madde olup olmadığı konusunda düşünce belirtmekten kaçınıp ama sonunda tanrı kavramına gönderme yapmak zorunda kalışında gözlemlenmek mümkündür. O halde, eğer ontolojik sorular, biz istesek de istemesek de, kendilerini bir biçimde dayatıyorsa, felsefeyi baştan bilinçli olarak ontolojik temellere oturtmak gerekir.

Varlığın Mahiyeti, Varlık Tarzları ve Hareketin Kaynağı

Ontolojinin gerekliliğini ve olanaklılığını göstermekle sorun bitmiyor. Aslında ontolojik bir yaklaşım açısından sorun bu noktadan sonra başlıyor denebilir. Ontolojide, varlık nedir, varolan nedir, öz ve görünüm ilişkisinin nasıl kurulması gerekir, anorganik, organik ve bir de organik olan ve varlıkta diğer varolanlar gibi varolan ama diğer varolanlardan kuşkusuz ayrıcalıklı bir yeri olan insanın yeri varlık içinde nasıl tanımlanacak, kuşkusuz sürekli hareket halinde olan varlıkta değişim, oluşum ve yok oluş, varlığa dair genel ontolojik kavrayış içine nasıl yerleştirilecek, değişim, oluşum ve yok oluşun kaynağı nedir? Bütün bu soruların yanıtı ontologları meşgul edip durmaktadır.

Bu bağlamda sorulacak en temel sorulardan birisi, varlığın mahiyetidir ve yukarıda anmış olduğumuz iki temel felsefi akımla yakından ilgilidir. Eğer ilk bakışta bile görülebildiği gibi, varlık, bir varolanlar bütünlüğü ise ve sürekli hareket halinde ise, varolanlar arasındaki özsel ilişkiyi ve varlıktaki sürekli hareketin (oluşum, değişim, yok oluş ve yeniden oluşum) kaynağı nasıl açıklanacak? Bilindiği gibi bu sorunun yanıtını idealist felsefe ya varlıkta içkin olduğu ya da onların dışında olduğu düşünülen görülmez bir özneye (tanrı, tin) gönderme yaparak verir. Materyalist felsefe ise söz konusu hareketin kaynağının varlıkta içkin olduğundan hareket eder ama idealist felsefenin tersine hareketin/değişimin kaynağını maddenin kendisinde görür ve onun temel özelliği olarak açıklar. Eğer varlığa içkin veya onun dışında olduğu düşünülen bir özne (tanrı, tin), varlığı yaratmışsa ve onu sürekli hareket halinde tutuyorsa, varlık, neden kendi düzeni içinde sayısız düzensizlikler göstermektedir, neden kendinden anlaşılır değildir ve onun anlaşılır kılınması için insan denilen bir öznenin anlaşılır kılınmasına ve düzenlemesine gereksinim duymaktadır? Diğer taraftan eğer varlığa içkin olduğu iddia edilen doğüstü bir güç varsa, bu, varolanların özünün ondan oluştuğu anlamına gelir, bu durumda, artık en küçük elementlerine kadar çözümlenebilen doğada bu gücün izine neden rastlanamamıştır? Materyalist felsefenin idealist felsefeye yönelttiği bu ve benzeri sorunların yanıtı hala verilememiştir. Bu konuda materyalist felsefe daha anlaşılır bir açıklama sunmaktadır bize. Hareketin kaynağı maddenin kendine içkin olan çelişkidir. Varlık tarzlarının oluşumu ancak bu yolla açıklanabilir.

Fakat diğer taraftan varolanların bütünlüğünden oluşan varlıkta canlı varlıklar vardır; ve bu canlı varlıkların durumuna ve gelişmişlik düzeyine göre bir duygu ve düşün yetileri vardır. Bu yetiler insan olarak adlandırılan varolanda zamanla edinilmiş de olsa en gelişkin biçimdedir. Bu bağlamda sorulan en temel soru şudur: Eğer düşünce maddenin işleyişinin bir sonucuysa, düşünce maddenin pasif bir ürünü müdür, yoksa onun madde üzerinde etkisi söz konusu mudur? Eğer düşünce madde üzerinde etkide bulunuyorsa, bu etkinin aracı nedir? Özellikle yirminci yüzyıl felsefesini en çok meşgul eden en temel sorulardan birisi budur. Bu sorunun yanıtını kanımca Engels ta ondokuzuncu yüzyılda vermiştir. Ancak yirminci yüzyılın başında yeniden alevlenen ve bugüne kadar süren ontoloji üzerine tartışmalarda Engels'in bu yanıtı yeterince dikkate alınmamaktadır. Engels'e göre insanın doğal bir varolan olarak ortaya çıkışı doğal bir sürecin (*evrim kuramı*) ürünüdür. Ama diğer taraftan insanın kendisini insan olarak var etmesinin kaynağı, onun doğayı dönüştüren etkinliği olan emektir. Emegın var oluş hali insanlığın var oluş halinin aynasıdır. Sadece insana özgü olan emek, bir etkinlik olarak özgürleştikçe insanlığın kendi için de barış ilkesine dayalı bir düzen kurması ve doğayla da uyumlu bir yaşam oluşturması mümkün olacaktır. Buna varlığın varlık olarak kurtuluşu da denebilir.